

MELHARDT Gergő

Össze / hasonlító világ / irodalom

(Thomka Beáta: *Regénytápasztalat. Korélmény, hovatarozás, nyelvváltás, szerk.: Kisantal Tamás, Kijárat Kiadó, 2018*)

Tudományos szövegek sikerét talán érdemes abban mérni, hogy az olvasónak az adott tárgykörben hány kérdése volt a szöveg elolvasása előtt, és mennyi maradt utána. Thomka Beáta könyvének elolvasása, ahogy ezt a későbbiekben nem is igyekszem titkolni, kérdések egész özönével árasztott el. De egy másik szempontból is ritka élmény, valami bizarr módon üdítő volt olyan könyvet olvasni, amely magától értetődő természetességgel használ olyan szavakat, amelyeket az elmúlt három-négy évben annyiszor hallottunk, annyi szájból, annyi ferdítéssel — és ez a könyv úgy tesz, egyébként elismerésre és irigylésre méltó módon, mintha mindez meg sem történt volna, meg sem történné, és mintha még *valóban* lehetne az igenek–nemek világán túl is, értelmes módon beszélgetni, vitatkozni. Érvelni. És mivel Thomka Beáta és könyve így tesz, talán lehet is.

Ezek a szavak ugyanis nem egyebek, mint a *migráció, migráns, bevándorlás, bevándorló* kifejezések, amelyek itt, e kötetben azt jelentik, amit jelentenek, az összeesküvés-elméletekhez szokott fülnek és szemnek szokatlan, felfrissítő módon.

Kár, hogy ilyen mentegetőzéssel kell kezdeni egy recenziót.

A migráció, helyváltoztatás, nyelvváltás, otthontalanság, kulturális idegenség, hovatarozás viszont tényleg az egyik legizgalmasabb jelenség(csoport), amely ma a világban történik: nem véletlenül szaporodnak egyre az ezekkel foglalkozó szociológiai, történeti, pszichológiai stb. tudományos munkák (és kártékony politikai kampányok). A magyarországi irodalomkritikában és irodalomtudományban azonban mindeddig nem volt ez központi kérdésvetítés, sem elméleti, sem történeti szempontból. (Pedig történetileg is érdekes lenne — a nemzetfogalmak kialakulása után is — vizsgálni ezeket.) „Komparatiztika” címke alatt az egyetlen magyar és összehasonlító irodalomtudományi szakjain még ma is kilencven százalékban angol, német és francia irodalmakat — esetleg antik görög–rómaid inyenységként — tálnak az embernek (aki emiatt aztán meglepődik, hogy Oradea nem Arad román neve, meg hogy Újvidék nem egy tájegység).

Pedig az összehasonlító irodalomtudomány valami olyasmi volna, vagy kellene, hogy legyen ma, mint a *Regénytápasztalat* című könyv.

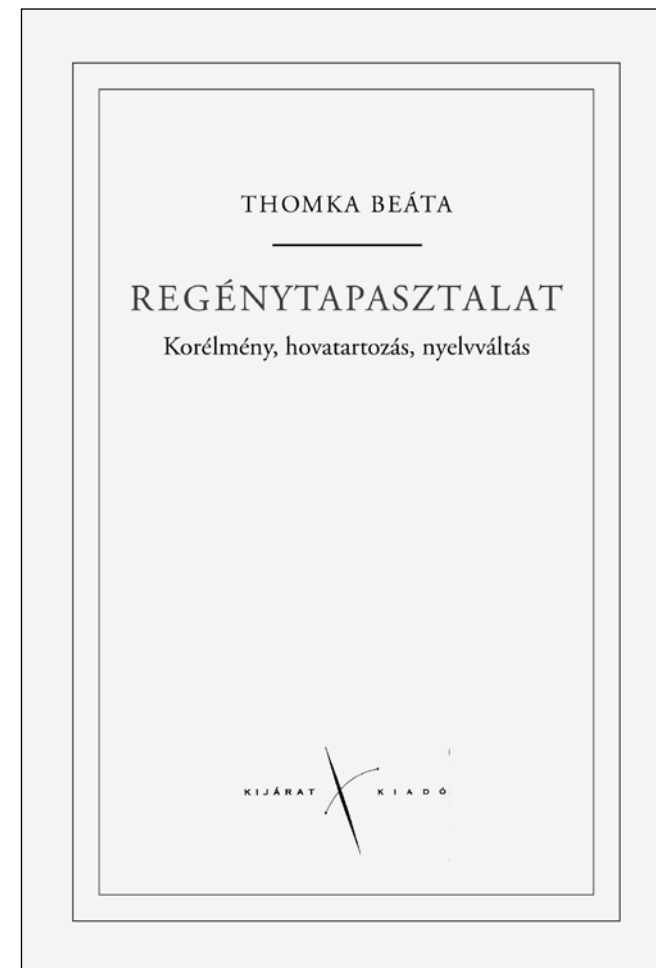
Ezeknek az első ránézésre inkább a társadalomtudományhoz, sőt, a joghoz kötődő fogalmaknak nagyon erős kulturális erőtere van. Ugyanakkor az magától értetődik, hogy egy irodalomtudós irodalmi műveket vizsgál — az tehát, hogy egy filológus bevándorlással és menekültekkel foglalkozik, ha áttételesen is, arról árulkodik, hogy jelentősnek ítélt irodalmi szövegek érzik magukénak e problémákat vagy fölvetéseket. Álljon itt néhány példa csak illusztrációképp, néhány kérdés, amelyekkel Thomka könyvében találkozunk (és néhány, amivel nem). Milyen, a centrum–periféria-alapú modelleket felváltó új világirodalom-konceptiót érvényesíthetünk, ha ezeket akarjuk vizsgálni? Vajon mit ír a szerb kritika egy Szerbiából (vagy még Jugoszlávia szerb tagköztársaságából) Németországba elvándorolt, német nyelven alkotó író regényének szerb fordításáról? Mit ír róla az európai-baloldali, és mit a nacionalista–konzervatív kritika? És a horvát, és a macedón? Stb.? (Vö. pl. Agota Kristof — sajnos nemigen létező — magyarországi recepciójával.) Mi a *globális irodalom*, és miben különbözik a világirodalomtól? (Vö. pl. ha az évekig az USA-ban tartózkodó Krasznahorkai László angolul ír egy regényt, az a mű honnan származik és hol fejt ki hatást? És ha lefordítja magyarra?) Hogyan függ össze a származás, az identitás, az anyanyelv, az irodalmi produkció és a kánonalakítás?

Meg kell jegyezni, hogy Thomka Beáta kötetének legfeltűnőbb és igen sajnálatos hiányossága is épp ezekhez a társadalomtudományokból az irodalomkritikába átszivárgott fogalmakhoz kötődik. A nagyrészt külön-külön megjelent tanulmányokból összefésült, majdnem-monográfiára hasonlító könyvméretű tanulmány (talán ez a *Regénytápasztalat* pontos műfaja) ugyanis nincs elég jól összefésülve. A kisebbik baj, hogy ez formai szempontból nem történt meg: a tartalomjegyzék például nem jelöli, hogy a szöveg három nagy fejezetre oszlik, ez csak a fejezetvégi bibliográfiákból, vagyis azok elhelyezéséből derül ki; az egyes fejezetek más hivatkozási rendszereket alkalmaznak; egyes külföldi nevek többféle írásmóddal szerepelnek; sok a hibás utalás; nincsen névmutató, és így tovább. A nagyobbik baj az, hogy fogalmilag sincs: hisz épp a kötet legeslegfontosabb terminusait (az imént említetteket) nem magyarázza el, nem állítja kontextusba egymáshoz képest, nem ad hozzájuk történeti ismereteken alapuló értelmezést; néha úgy tűnik, az egyik fejezetben inkább így nevezi, a másikban pedig inkább úgy. Nem a lehetséges politikai áthallások miatt, hanem a tudományos standardok szempontjából tartom problematikusnak, hogy végső soron eldönthetetlen, szinonimikus, metonimikus vagy milyen egyéb viszony áll fenn (a köznapi használati, az intuitív vagy ad hoc adott jelentésükön túl) az *immigráns*, az *emigráns*, a *migráns*, az *expat(rióta)*, az *elszármazott*, a *bevándorló*, a *kivándorló* (vagy épp a *transzli-teratúra* és a *posztmigráns irodalom*) között. És tulajdonképpen ugyanez történik az alcím három kulcsfogalmával (*korélmény*, *hovatarozás*, *nyelvváltás*) is: esetleges halvány megérzéseinket a

legtöbb esetben affirmálja a kötet, de magyarázatot kulcsként nem ad hozzájuk.

Azért is meglepő ez a fogalmi tisztázatlanság, mert egyébként minden más tekintetben roppantul összeszedett, világos tárgyalásmódú, folyton új perspektívákat és kontextusokat felvonultató szöveggel állunk szemben. Ami ráadásul hangsúlyosan kizárólag kortárs jelenségekkel és szövegekkel foglalkozik. Hiába adódnának sok esetben — és hiányoznak is olykor — például párhuzamként a kivándorló/emigráns/nyelvváltó/többynnyelvű írók korábbi generációi (mint, mondjuk, hogy csak 20. századi példákat említek, Márai, Gombrowicz, Kristof, Kundera, Nabokov vagy Beckett), Thomka nem akar történeti tablót felvonultatni, és legfeljebb az említés szintjén idéz meg korábbi szerzőket, és egyébként csak 2000 utáni — a legtöbb esetben 2010 utáni — irodalmi művekkel foglalkozik. (Milyen érdekes, hogy mindig szinte kizárólag prózaírók váltanak nyelvet, költők pedig nem, vagy nyelvváltás után prózaírókká válnak ők is — de erről Thomka könyvében nem esik szó). Egyetlen kivétel van, vagyis egy olyan szerző, aki már nem él — ha jól értem, az ő megkerülhetetlen fontosságú művei és írói habitusa szolgál történeti mintául a kortárs szerzők kritikai vizsgálatához, még akkor is, ha a róla szóló fejezet után már nem is nagyon kerül elő a neve. Ő (a magyar/zsidó–szerb/jugoszláv származású/nemzetiségű) Danilo Kiš, akinek három, 1960–70-es évekbeli kötetéről is ír Thomka, és egy külön rövid fejezetet is szentel Kiš poétikájának, a szerzőt „a narratív etika, az ízlés, a kritikai alapállás és esztétika” párhuzamai mentén W. G. Sebaldal együtt tárgyalva.

A világ persze egészen máshogyan működik, mint Gombrowicz egykori emigrációja vagy Beckett nyelvváltása idején. Ma a kulturális termékek többé-kevésbé szabadon mozognak a világ nagy részén fizikailag is, és az interneten is (és az internet miatt a fizikai térben is), és elvileg az emberek is majdnem ugyanennyire. Úgy látom, a (ki)vándorlásnak, nyelvváltásnak, kultúrák ütköztetésének jóval kevésbé van ma esztétikai tétje, mint pár évtizede (vagyis kevésbé lepődünk meg rajta, és kevésbé gondoljuk problematikusnak, ahogy kevésbé tekintjük egy irodalmi mű esszenciális részének egy szerző nemzetiségének és műve nyelvének feltételezett azonosságát), sokkal inkább ezen jelenségek politikai értelmezhetősége került előtérbe. Ami nem azt jelenti, természetesen, hogy ne lehetne irodalomtudományi módszerekkel nyúlni hozzájuk — sőt, Thomka könyve éppen azt bizonyítja, hogy milyen sokféleképp lehet és érdemes egyrészt egyes műveket értelmezni, másrészt komparatiztikai munkát végezni. A narratológiától kezdve a variánsok filológiai alapú elemzésén át a recepció- és kritikátörténeti megközelítések mind relevánsak lehetnek. Thomka Beáta szempontrendszerre pedig van annyira tág(as), hogy mindig a legjobb szerszámot vegye elő eszköztárából, azért, hogy az elemzett — és az átlagos olvasó számára feltehetően nagyrészt ismeretlen — regényeknek felmutathassa egyrészt páratlan egyediségét, másrészt azokat a tendenciáikat és poétikai megoldásaikat, amelyek mégis összekötik őket egymással, és amelyek a kortárs világirodalomban — talán

szerencsésebb lenne tényleg valami más szót használni helyett — egy markánsan elkülöníthető (de persze nem szigorúan körülhatárolt) és egyre jobban kanonizált műcsoportot jelentenek.

A Thomka által e csoportba sorolt regények jelentős része az egykori Jugoszlávia területéről elszármazott szerzők művei. Őket *exjugoszláv* íróknak nevezi Thomka, ami — például a (valahányadik generációs) *bevándorló* ellenében — a származási, nem pedig az „érkezési” helyet/nyelvet tartja meghatározónak. Az egyetlen magyar anyanyelvű közöttük, továbbá az egyetlen, aki nem prózát írt, Domonkos István, akinek *Kormányeltörésben* című versével külön tanulmány foglalkozik. A grammatikai formák és trópusok elemzése, valamint a műnek a jugoszláv irodalomtörténet keretei közé történő utólagos visszahelyezése igen jelentős újdonságokat mutat fel a költemény értelmezését illetően.

Az egyik tényező, amely kapcsolatot teremt az *ex-YU* szerb, horvát, bosnyák szerzők között, természetesen a származás, a másik pedig tematikus: a délszláv háború emlékezete. Erről ugyan külön fejezet nem szól, de folyton vissza-visszatérő téma és poétikai probléma. A balkáni háború olyan ős-eseményként jelenik itt meg előttünk, mint amely képes összefűzni az önélet-